

Gaál Botond

MUNKÁCSY KRISZTUSA

A trilógia bibliai és teológiai értelmezése

Hatvani István Teológiai Kutatóközpont
Református Hittudományi Egyetem
Debrecen
2005

MUNKÁCSY KRISZTUSA
A trilógia bibliai és teológiai értelmezése

Írta:

Dr. Gaál Botond
egyetemi tanár

Az ajánlást írta:

Dr. Szathmári Ibolya
a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok igazgatója

© Dr. Gaál Botond – Minden jog fenntartva.

A fényképeket készítette:

Lukács Tihamér
Pákh Imre, az Art Gallery of Hamilton és a Déri Múzeum hozzájárulásával

Technikai szerkesztő:

Ifj. Gaál Botond

ISBN

A borító elülső oldalán a Déri Múzeum Munkácsy-terme látható Munkácsy Mihály Krisztus-trilógiájával

Kiadja

A Hatvani István Teológiai Kutatóközpont
Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Felelős kiadó: Dr. Gaál Botond egyetemi tanár
Készült a Fábrián Nyomdaipari BT nyomdájában,
Debrecen, 2005

AJÁNLÁS

Munkácsy Mihály Krisztus-trilógiája körül zajló események kapcsán a debreceni Déri Múzeum az 1990-es évek közepétől folyamatosan a figyelem középpontjába került. A három festmény közül az *Ecce Homo* (1896) már Déri Frigyes gyűjteményével, az 1920-as években Debrecenbe érkezett, a látogató közönség 1930-tól, a Déri Múzeum épülete megnyitásától tekinthette meg. A másik két festmény – a *Krisztus Pilátus előtt* (1881) és a *Golgota* (1884) – sorsa szorosan összefonódott. Európa nagy városai után az 1880-as évek végétől nagy sikerrel mutatták be azokat Amerikában is, ahol 1887-től John Wanamaker tulajdonába kerülve hosszú időn át Philadelphiában, a Wanamaker-store nyolcadik emeletén kaptak otthont. 1988-tól a két festmény új tulajdonosokhoz került.

Munkácsy Mihály születésének 150. évfordulója alkalmából megrendezett emlékünnepek során fogalmazódott meg igen komolyan az a szándék, hogy milyen jó lenne a Trilógia valamennyi festményét együtt, egymás mellett látni. A szándék megvalósult. Hosszas lenne felsorolni mindazokat – egyéneket, intézményeket –, akiknek felejtetetlen érdemei vannak abban, hogy segítették a festmények – először a Golgota (1993), majd a Krisztus Pilátus előtt (1995) – debreceni bemutatását. A Szentkirályi Miklós, Lente István, Menráth Péter és Béres Erzsébet által elvégzett komoly restaurátori munka után megvalósulhatott mindaz, amit még maga Munkácsy Mihály

sem élhetett meg: 1995. augusztus 25-én, történetük során először a három festmény immár együtt mutatta be Krisztus teljes szenvedéstörténetét.

A Trilógia festményei folyamatosan nagy vonzerőt jelentenek a Déri Múzeum számára. Az évente százezres nagyságrendet is maghaladó, határainkon belülről és túlról érkező vendégek a festmények nyújtotta műélvezet mellett keresik azokat a publikációkat, kiadványokat, melyeket emlékül vihetnek magukkal, melyekből a későbbiekben is sokat meríthetnek.

Egy ilyen kiadványt kínálunk most Önöknek Gaál Botond munkájaként, mely a Trilógia bibliai és teológiai értelmezését adja. Feldolgozása eddig nem ismert, sajátos megközelítése a Krisztus-trilógiának, nem szokványos elemzés, hanem annak végiggondolása, hogy a festő miként viszonyult a Bibliában leírt eseményekhez.

Debrecen, 2005. október havában

V. Szathmári Ibolya
megyei múzeumigazgató

Munkácsy Mihály (1844-1900)

Munkácsy

Önarcképe

GRAFIKA

Magyarország egyik észak-keleti városában született, Munkácson. Családját mély érzések kötötték az 1848-as Szabadságharchoz. Szülei korai halála miatt asztalosnak tanult, s eközben derült ki festői tehetsége. Tanárai, rokonai Pestre, majd Bécsbe küldték tanulni. Hamarosan Düsseldorfban, Münchenben és Párizsban találjuk. Az 1860-as évek legjobb mestereinél tanul. Sokat utazik, megismeri az európai festészetet. Rubens, Brueghel, Courbet, Delacroix, Rembrandt, Hals voltak rá nagy hatással. Festői stílusában fölfedezhető a kortárs művészet ábrázolásmódja és színvilága, mégis a történelmi és tájkép festészet vonzotta leginkább. Művészi kifejezőerejével a nagy realista mestereket követte. Életművéhez mintegy hatszáz festmény sorolható, s ezek főként Európában és Amerikában lelhetők föl. Sok művét őrzi a Magyar Nemzeti Galéria.

A magyar festészet halhatatlanjai közé tartozik.

MUNKÁCSY KRISZTUSA

A trilógia bibliai és teológiai értelmezése

Bevezetés

A följegyzett tények mind arról tanúskodnak, hogy Munkácsy Mihályt igen komolyan foglalkoztatta a Krisztus-esemény. Valami titokzatos és szent belső feszültség készítette őt alkotásra, mégpedig a történeti hűség és a hitbeli látás dialektikus harmóniájában. Az ő korában is elfogadott bizonyossággként kezelték, hogy a Názáreti Jézus történelmi személy volt, élete pedig egy valóságos történelmi tényt sorozat, de hogy ez az ember a Szentháromság második személye, a világ megváltója lett volna, az semmiféle tudományos módszerrel, vizsgálódással nem igazolható. Már akkor is úgy fogták föl, hogy ez csupán a hit ajándéka és döntése. Ezzel Munkácsy is így volt, s ha most közelebb akarunk kerülni festőnk gondolatvilágához, akkor feltétlenül a hitnek ezen az indirekt nyomvonalán kell végigjárnunk az utat. Nekünk ugyanis csak a csodálatosan megfestett képek

állnak rendelkezésünkre és az a forrás, amely ezeket a „vallásos tárgyú” műveket inspirálta: a Biblia.

Egy neves protestáns teológus 1932-ben a Berlini Akadémián tartott értekezésében írta le ezt a mondatot: „Jézus szenvedésének története, úgy, amint az evangéliumokban a szemünk láttára bontakozik ki, a legnagyobb szabású dolog, amit egyáltalán a vallásos költészet valaha is alkotott.”¹ Ez nyilvánvalóan nem akar többet mondani, minthogy a passió története „vallásos költészet” alakjában, azaz szavakkal gondosan megfogalmazott formában, lényegét és arányait tekintve egy jól szerkesztett, írott drámában van előttünk. Mind a négy evangélium tartalmaz a másikkhoz képest különböző elemeket, s bár lényegi ellentmondás nincs közöttük, de hangsúlyeltolódás igen. A négy evangélista más-más módon tesz tanúbizonyságot, mert nem egyforma az ismeretanyaguk, és különbözik a gondolkodásmódjuk is. Mindenesetre az tény, hogy a történelmi eseményt szavakkal jelenítik valósággá.

¹ Ethelbert Stauffer: *Jesus, Gestalt und Geschichte*. Francke-Verlag, Bern, 1957. Ford: Varga Zsigmond J. Címe: *Jézus alakja és története*. A Debreceni Református Teológiai Akadémia Újszövetségi Szemináriumának Tanulmányi Füzetei sorozat, 1. sz., Debrecen, 1960. 1.

Ez viszont magától értetődően azt is jelenti, hogy az emberi értelmén átszűrt megvilágításban vannak előttünk az események, s természetesen merülnek fel a kérdések: milyen arányban van jelen ezekben a tulajdonképpeni valóság mint történeti tény? Másképpen szólva: a „vallásos költészetnek” nevezett, színekkel árnyalt és megvilágított leírásokban mennyi a történeti? Ez a keresztyénség számára sem közömbös. Megnyugtató azonban, hogy a 20. században óriási erővel és igen széles körben folytatott kutatások, éppen a „vallásos költészet” kívüli, független és objektív autentikus források segítségével – beleértve már a Holt-tengeri tekerceket is – nem csak arra derült fény, hogy az evangélisták igen jó munkát végeztek a történeti hűség szerinti leírásban, hanem arra is, hogy az iratlanul maradt, de *megtörténhetett* tényekkel is egybevágnak a híradásaik.

Mármost a 19. századon a tudományos feltárásnak ezek a kritériumai, illetve ilyen igényű precizitásai nem kérhetők számon. Strauss és Renan lehetnek ugyan érdekesek, de egyikőjük sem megy túl a regényszerű, vagy fejlődés-lélektani életrajzi ábrázoláson. Tudományos szempontból például az angol R. H. Lightfoot messze felette áll német és

francia kortársának. Ő ugyanis igazi teológus volt. Stausst a történeti leírások kritikátlan átvétele jellemzi, Renan pedig, Jézust a saját vallásos miliőjébe helyezve, s ezt mérceként abszolutizálva, őt ideális anarchistává fokozza le akaratlanul.² Ráadásul ezek korukban igen népszerű írók voltak, s a Jézus-életrajz tekintetében látszólag ők alkották akkor a legnagyobbat. Igazából a legnépszerűbbet. Valamiféle eszményt csináltak Jézus alakjából. Így könnyen gondolná az ember, hogy Munkácsy is szívogott ezek szellemi koktélijából. Valószínűbb azonban az, hogy Munkácsyt ez nem érintette meg, sőt a Krisztus képei egyenesen arról tanúskodnak, hogy ő igenis külön utakon járt. Ez a külön út azonban mégsem valami különös út vagy különcködés, hanem a legtermészetesebb megoldás: a Biblia tanulmányozása! Nem véletlen, hogy a sok-sok találgató vélekedés közepette maga a festő fogalmazza meg a legtisztábban művészi és gondolati vágyát: *„Sosem próbáltam isteni személyt festeni, mivel ami isteni, azt az ember nem képes*

² *Evangelisches Kirchen Lexikon*. Heinz Brunotte és Otto Weber kiadása. Vandenhoeck és Ruprecht, Göttingen, 1962. 3. kötet. 627-28; 1172-73.

*megfesteni. Én az emberi alakban megjelent Istent akartam ábrázolni.*³

A Krisztus-trilógia a magyar festészet kimagasló alkotása, s a maga nemében páratlan nemzeti kincs. Közkinccs és látható! Különféleképpen lehet hozzá viszonyulni, azt azonban – más esetekben sem – nem szabad megtenni, hogy saját eszmeiségünk, gondolkodásunk szerint értelmezzük, vagy annak szolgálatába állítsuk azt, amit a festő nem annak gondolt, vagy nyilvánvalóan látszik, hogy nem az. Lehet róla szabadon gondolkodni, s szabad róla önálló véleményt formálni, az értelmét kiforgatni, vagy megmásítani azonban nem illik. Ezért kell beszélni a trilógiával kapcsolatban is arról, hogy különbséget kell tenni az ábrázolt tények és azok értelmezése között. Nagyon fontos előre leszögezni, hogy ezek megkülönböztetendők, de ugyanakkor egymástól el nem választhatók. Munkácsy ugyanis egzisztenciálisan kötődött a Krisztus-eseményhez, s mivel ebben a munkájában a hit lényeges szerepet játszott, meg kell próbálnunk elfogadni és megérteni az illetén inspirált művészi szándékát. Eltekintve

³ Sz. Kürti Katalin: *Munkácsy Mihály Krisztus-trilógiája*. Gondolat. Budapest, 1989. 20.

most bármiféle filozófiai vagy eszmei fölfogástól, s ha ezek helyett a trilógia történeti, vallási és hitbéli hátterére gondolunk, akkor azt láthatjuk, hogy a tények és értelmezésük tekintetében többnyire csak a zsidó és a keresztyén Jézus-hagyományokra támaszkodhatunk. De még ennek a kettőnek is más-más a tendenciája. Keresztyén szemszögből a tények értelmezése a Krisztusban való hit szolgálatában áll, a zsidó vallásosság viszont nyilvánvalóan a Krisztus ellen folyó vitában a maga igazát védi. A keresztyén ember részéről az ilyen esetben „hitvalló költészet”, azaz egzisztenciális viszonyt tükröző alkotás születik, a zsidó vallásos fölfogás szerinti értelmezés viszont egyfajta Krisztus-karikatúrába torkollhat, sőt a legrosszabb esetben a művész antiszemitizmusának feltételezéséig is elvezethet.⁴

⁴ V.ö. Lipp Tamás: *A sátán körzöje*. Liget könyvek, évszám nélkül, készült az IMAGE Kft. nyomdában. (1992-ben?) – Ha a tények értelmezésébe erővel beleviszük preconcepciónkát, akkor a regényes képzelet több irányba vihet bennünket. Jó példa erre – Lipp Tamással ellentétben – Mihail Bulgakov *A mester és Margarita* című könyve, amely a Jézus-pert, Kajafást és Pilátust másként állítja be, jobban közelítve a történeti tényekhez. (Európa kiadó, 1971. 42-43.) A keresztyénség szempontjából azonban a Krisztus-esemény elsősorban hitkérdés. Pál apostol mondotta: „Ha Krisztus fel nem támadott, hiábavaló a mi prédikálásunk, de hiábavaló a ti

Márpedig ez téves következtetés, mert a keresztyénség és az antiszemitizmus egymást kizáró tényezők. A tanulság tehát az, hogy egy művészi alkotásban sosem a mű mögött álló tények és értelmezésük összecsengő eszmei igazságát kell vitatni, hanem a művész által megjelenített hit- és gondolatvilág többletvalóságát keresni. A művész ugyanis nem csak másolja az eseményeket, nemcsak tükrözi a gondolatot, hanem egyszersmind alkot és újat teremt. Munkácsyra vonatkoztatva ez azt fogja jelenteni, s itt egyben izgalmas kérdésként fölvetni, hogy mit is akart a festő kifejezni az ecsettel, amit a töredékes emberi értelem és kifejezőkészség szavakkal elmondani nem tudott. Neki ugyanis az adatott meg, hogy ekképpen „mondja el” gondolatait.

Munkácsynak nem volt könnyű dolga, amikor a passió történetének megfestésére vállalkozott. Nyilvánvalóan tudta, hogy egy vallási és egy politikai per folyt egymás után és egymás mellett. Ha az egyes képeket nézzük, az a benyomása támad az

hitetek is.” (1Kor 15,14) Amióta ez elhangzott, nincs szükség arra, hogy a Krisztus-eseményt az emberi fantázia segítségével formáljuk vagy értelmezzük. Egészen más dologról van ugyanis szó a bibliai bizonyágtételben.

embernek, hogy mindegyik ugyanannak a drámának egy-egy felvonását ábrázolja, szinte belesűrítve abba az egész felvonás cselekményét. Nagyon lényeges tudni és látni, hogy a festő a művészi szabadságával elve korántsem egyetlen térbeli és időbeli eseményt jelenít meg, hanem valósággal egymásra filmezi a különböző helyen és időben végbement történéseket. Tehát a trilógia egyik darabja sem pillanatkép, hanem a különböző térbeli elemek és különböző időbeli síkok egymásba csúztatása. Mi már együtt látjuk ezeket, mint egybeszerkesztett kompozíciót. Ezt a tény nagyon komolyan figyelembe kell vennünk, amikor a festett képi és az írott bibliai történetet próbáljuk egybevetni. Ezzel a teremtően ügyes fogással Munkácsy azt is elérte, hogy a vásznára több és több jellemrajzot tudott fölvenni, s így az emberi lélek megnyilvánulásainak fantasztikusan gazdag változatait volt képes felsorakoztatni egy jelenetben. Úgy tűnik, hogy mind a három képen a római katonák biztosítják a rendet szúrós dárdájukkal, de igazából a tömeg ezekre oda sem figyel. Egyik képen sem kaotikus tömegről van szó, hanem egy olyan sokaságról, amelynek a figyelmét a Jézus-esemény köti le, valósággal ez válik a zavarosnak látszó

esemény rendező elvévé, vagy másképpen, a kaotikus történésben mindig is felfedezhető rend végső szabályává. Mindenki Krisztusra figyel, valamilyen módon minden szereplő kénytelen viszonyulni hozzá. Valósággal mindenki teátrális alak a festményen, legkevésbé azonban Jézus, Isten szenvedő szolgája. Ezt úgy fejezhetnénk ki, hogy mindenhol Jézus a központ, de a főszereplő az ember maga! Az az ember – sőt mondhatnánk: az a mindenkori ember –, aki a maga érzelmeivel, gondolataival, lelkiismeretével, vallásosságával, vagy éppen közömbösségével és cinizmusával kötődni kényszerül Jézushoz. Ezzel az ezernyi lélekrajzzal vívódott oly sokat Munkácsy Mihály, s ez teszi képeit az eszmélkedés kimeríthetetlen csodájává. A négy evangélium passió-történeti leírását ismertnek tekintve, vegyük sorra a trilógia darabjait.

Krisztus Pilátus előtt – 1881

Péntek reggel van. A nagy szanhedrin az előző esti kihallgatás és a kora reggel hozott döntése alapján a vallási perben Jézust halálra ítélte. A hosszabb bírósági folyamat Kajafás, az elnök-főpap nagy produkciójával zárult: „Te vagy-e a Messiás, az áldott Isten Fia?”– kérdezte. Jézus számára ez most már *status confessionis*, sőt több ennél: *hora revelationis* (Jn 2,4; 2,24). Így válaszolt: „ANI HU, ÉN VAGYOK. És meglátjátok majd az emberfiát ott ülni a hatalom jobbján és eljönni az ég felhőivel.” Erre a főpap megszagatta a ruháját, és ezt mondta: „Mi szükségünk van még tanúkra? Saját fületekkel hallottátok a káromlást. Mi a véleményetek? Azok, pedig mindnyájan halálra méltónak ítélték.” (Mk 14,61 kk.)⁵

Ennek alapján a zsidó vallási törvények szerint Jézust meg kellett volna kövezni, a kivégzés jogát azonban a rómaiak egy jó ideje elvették tőlük. Hogy érvényt szerezzenek a vallási perben hozott ítéletüknek, az ügyet politikai síkra terelték, s az

akkori palesztinai zsidó szokás szerint zajos tömeg-felhajtással jelentek meg a praetorium előtt. Jézust megkötözve vitték, s az egész szanhedrin átvonult Kajafással az élen. Pilátus, akinek egyébként Caesarea volt a helytartósági székhelye, most éppen Jeruzsálemben tartózkodott. János apostol leírása szerint a kísérelő sokaság nem ment be a rómaiak „tisztátalan épületébe”, hogy meg ne fertőztessék magukat, és „megehessék a húsvéti bárányt”. (Jn 18,28) Pilátus kijött hozzájuk, s megkezdődött a vádak előtárása, a kérdés-felelet sorozat. Egyetlen szó sem esett arról, amit a vallási perben tárgyaltak, itt már csupa politikai vád hangzott el a zsidók részéről.

Ez az a pont, amelynél figyelmünket teljesen a Munkácsy-képre irányíthatjuk, s megkezdődhet az érdekes feladat: a festő gondolatainak megfejtése. Mit, miért így ábrázolt?

Jézus kétszer volt Pilátusnál kihallgatáson. Ez okozza a bonyodalmat, de egyben a megoldást is ez adja a kezünkbe. A téri és idői elemeket boncolgatva, kezdjük mindjárt azzal, hogy a Pilátus jobbján és balján elhelyezkedő tíz ember képviseli a szanhedrint, a nagytanácsot, amely papokból, jogi-teológiai szakértőkből és a nép véneiből állott.

⁵ V.ö. Stauffer, i.m. 85.

Láthatóan közülük egy a jobb kezével Jézus felé mutatva mondja a vádakat Pilátusnak. A vádló nem biztos, hogy Kajafás, mert lehetett bárki a nagytanácsból. A mögötte ülők egyik része külön tanácskozik, figyelik Pilátus arcát is, többnyire azonban jobbról és balról egyaránt árgus szemekkel tekintenek Jézusra. Gondosan vigyázzák, hogy logikusan az történjék, amit elterveztek. Ez tulajdonképpen még a legelső fázis, amikor Jézust bujtogatónak, ellenállási harcosnak, Messiás-királynak állítják be. (Lk 23,2 és más helyek)

Ezután kezdődik el Pilátus és Jézus beszélgetése: „Te vagy a zsidók királya?” – kérdezi a helytartó kétkedően és tétovázva. Sőt lenézően és fölényesen. Ez a beszélgetés jelenti a második idősíkot, egyben az egész kép egy sejtelmesen rejtett, mégis csodásan kiabrázolt jelenetét, amikor Jézus ezt mondja: „Te világod” (Lk 23,3) – „Az én országom nem ebből a világból való...” (Jn 18,36) „Én azért születtem, és azért jöttem e világba, hogy bizonyosságot tegyek az igazságról. Mindaz, aki az igazságból való, hallgat az én szavamra.” Pilátus ennyit mondott: „Micsoda az igazság?” (Jn 18,37-38) Pilátus már látja, hogy az előtte álló ember nem az, akinek mondják, sem nem olyan, amivel

vádolják. Szinte belerévül a gondolataiba, s megfejtetlenül marad számára az ész bölcseleti igazsága és az ember jogi ítélőképessége. Kéztartásából ítélve, tépelődik ezen, de közben nyilvánvalóan nem látja, hogy Jézus itt magáról beszélt: „Én vagyok az út, az igazság és az élet!” (Jn 14,6) Ezt tanította korábban.

A harmadik idősíkon Munkácsy az érdeklődő, kíváncsi és zajongó tömegemberekből álló sokaságot jelenítette meg, akik között feltűnnek elgondolkodó vagy dilemmázó alakok is. A közvetlenül Jézus mögött álló két figura, vagy a balszéli kék ruhás férfi nem vérmes kinézetűek. A Jézus mellett jobbra oldalirányba hajló férfit mintha a kaján kíváncsiság hozta volna ide, a két kezét magasra emelő fehér inges ordítózó viszont egész lényével az elhangzott vád mellett száll síkra, s hangos kiáltással ellenzi Pilátus elbocsátó szándékát, mivelhogy nem talált Jézusban semmi bűnt. (Jn 18,38b) A sötét háttérből szinte hallani az ott tolongók zajongását, az elítélést sürgető tömegmorajlást. Az oszlopnál álló „madonna” alak pozitívumából érezni ezt a félelmetes tömegindulatot. A mögöttük lévő hatalmas sötét tér mélységében is megfesthetetlen gonoszságot és kimondhatatlan veszedelmet rejt.

A negyedik időlemezén maga Jézus van csak. Szép fehér ruhájában méltóságteljesen áll a kép arany metszési középpontjában, mint akiről sugárzik az ártatlanság, akiből világít a tisztaság, s akiről minden átok, amit a környezete ráhord, szinte leperreg. Ő a központ, akihez kötődik mindenki a képen. De még egy bibliaiskolás gyermek is észreveszi, és föl is teszi a kérdést, hogyan kerül ide Jézus szép fehér ruhában. Indokolt-e Munkácsy részéről ez a nagyfokú művészi szabadság, holott jól tudjuk, Jézus éppen olyan ruházatban járt, mint egy átlag palesztinai ember. Vajon miért ábrázolta így a festő Krisztust Pilátus előtt, amikor ilyen jelenet egyáltalán nem is volt.

Munkácsy itt ragyogó teológusnak bizonyul – ha szabad használnunk ezt a kifejezést reá vonatkoztatva –, ugyanis egy különös dolgot visz föl ezzel a képre. Érti, hogy mi történik Jézussal. Nem csupán azért öltözteti fehér ruhába, mert a népies gondolkodás szerinti ártatlanságát akarja vele hangsúlyozni. Ennek sokkal komolyabb oka és magyarázata van.

Jézus tulajdonképpen a Heródes negyedes fejedelemmel való találkozás után jött vissza Pilátushoz fehér ruhában. Amikor Pilátus megtudja a

zsidóktól, hogy Jézus Galileában is „lázított”, kapva kap az alkalmon, és elküldi őt Heródes Antipashoz, Galilea tartomány fejedelméhez. Illetékességből. Ez a labilis idegzetű vezető ember végeztette ki Keresztelő Jánost, s most Jézustól valamilyen csoda bemutatását várja. Ezt Jézus nem teszi meg, sőt nem is válaszol neki. Ekkor gúnyból a Messiás-királynak abban a korban kijáró fehér öltözetet ad rá, és e paradisztikus jelmez révén küld üzenetet Pilátusnak, hogy ő sem vette komolyan a vádlottat. „Ettől a naptól fogva barátok lettetek egymással Pilátus és Heródes.” (Lk 23,12) Az ebbe a fehér ruhába öltöztetett Jézus aztán már nem jelenik meg így többé a vádló sokaság előtt. Tehát egy időben később bekövetkező esemény kerül korábbra. Miért? – Mert itt egy olyan érdekes dolog történik, amit sem Heródes, sem pedig Pilátus nem tud. A zsidóknál az áldozat bemutatásakor a főpap is fehér ruhában van (2Móz 28,39), ez lett ugyanis a rendelkezés a babiloni fogság után. (Ez 44,17) Arról van tehát itt szó, hogy Jézus, mint főpap szenved értünk, aki magát viszi be a szentélybe áldozatra. (Ez 44,16) Az emberi gonoszság és rosszakarat ellenére Jézus megkapja ezt a méltóságot is, s

éppen a gúnyöltözete válik ékességévé. Munkácsy zseniálisan ráérez erre is.

A következő térbeli és időbeli eltolódást jelentő probléma a helyszín. Pilátus már ott ül a bírói székben, ez viszont a politikai per legvégén következett be, készülvén a végleges ítélet kimondására. (Jn 19,13) Hogy tényleg a bírói székben ül, azt a feje mellett jobbra és balra olvasható SPQR ismert rövidítés mutatja. Immár a legkomolyabb döntést hozza, mert a római nép és a szenátus nevében beszél. Ezt a helyszínt héberül Gabbata-nak hívják, ami kőpadot jelenthetett, de még inkább arra utalhat itt a tudósítás (Jn 19,13), hogy a helytartóság kövezett udvarán, görög nevén a Lithostratoson történtek ezek a végső események, ahol természetesen volt egy bírói „trónszék”. Ezt is nagyon jól oldotta meg Munkácsy.

Ha tehát a helyszínt nézzük, akkor a nagy drámának melyik jelenetét képzelhetjük el? Számomra úgy tűnik, hogy a későbbi helyszín idehozatala az ülő Pilátussal a leginkább sorsdöntő eseményeket érzékeltetik. Pilátus tépelődik, és összefoglalja az eddigi eseményeket: „Íme, a ti királyotok!” (Jn 19,14) Ezt az ismét odahívott zsidók, a főtanácsi tagok és a vádlott előtt állapítja meg.

Azonosítja az elítélendő személyt, s ez tisztázza az ő helyzetét is a császár féltékenysége előtt. Ezt megelőzően ugyanis azt kiáltották neki oda: „Ha ezt szabadon bocsátod, nem vagy a császár barátja!” Ez végtelenül lesújtotta a helytartót, és végigfutott rajta az a borzalom, mi lesz, ha Kajafásék feljelentése alapján a császár megvonja tőle a barátságát. Ez akkor teljes karrierverztést és birodalmi kiközösítést jelentett, amint ez meg is történt 26-ban Caius Cornelius Gallus-szal, az emiatt öngyilkosságot választó egyiptomi prefektussal.⁶ Ezzel a politikai per elérkezett a holtpontra. Pilátus már háromszor állapította meg nyilvánosan, hogy „semmi halált érdemlő bűnt nem találtam benne” (Lk 23,22), tehát lelkiismerete szerint el kellene bocsátania Jézust, a tömegindulatot nézve viszont a császár barátjának akkor a sorsa leáldozik. Ráadásul éppen a zsidóktól hallja a politikai zsarolás legkegyetlenebb szavait: „Nekünk nincs királyunk, csak császárunk!” (Jn 19,15) Így minden kiút lezárul Pilátus számára, mert ezt a Róma-gyűlölő papi fejedelem mondja ki. Utoljára kijelenti, és láthatóvá is teszi az ártatlanságát a kézmosással, jelezvén,

⁶ V.ö. Stauffer, i.m. 90.

hogy lelkiismerete és az igazság felől való meggyőződése ellenére cselekszik, amikor Jézus kereszthalálra ítéletét a zsidók kívánsága szerint jóváhagyja. De hogy ez biztos jóváhagyás legyen, s Pilátus kételyeit eloszlassák, maguk a zsidók segítenek neki azzal, hogy szavalókórusban mondják ki önmagukra a feltételes átok szörnyűséges formuláját: „Az ő vére mirajtunk, és a mi magzatainkon.” (Mt 27,25) A zsidók tehát annyira elszántak, hogy a kivégzés minden következményét magukra vállalják. A „vére rajta”, a „vére szálljon rá” vagy „saját fejére szálljon” formulák az ószövetségi jogi nyelvből valók (legtöbb a 3Móz 20-ban van). Ezzel a kifejezéssel a halálraítelt bűnösségét állapítják meg, és egyúttal az ítélet végrehajtójának ártatlanságát.⁷ Mármost a zsidók itt annyira meg vannak győződve Jézus bűnösségében, hogy még gyermekeik bűnhődését is fölkinálják. Ezért mondja Jézus a Golgotához vezető úton a síró asszonyoknak: „Jeruzsálem leányai, ne engem sirassatok, hanem magatokat és gyermekeiteket sirassátok.” (Lk 23,28)

Pilátusnak nincs többé gyötrő kételye, akár szemünket le is vehetjük róla, mert a per eldőlt. Nincs azonban vége a törtéetésnek, de a festmény nézője sem érzi úgy, hogy kikerekedett és lezárult minden, vagy hogy az észérvek és a lelkiismeret nagy viadala befejeződött volna, mert ott marad egy nyitott, örökké égető kérdés az oszlopnál gyermekét tartó anya bizonytalan tekintetében: mi következik ezután Izraelre és gyermekeikre? Ez lesz a hatodik idői sík, amelyet Munkácsy odamásol a kép abszolút, geometriai középpontjába, s a későbbi vagy távoli jövő felől érkező intéssel figyelmeztet a jelenben felelős tiszta cselekedetre, gondolkodásra és lelkiiségre.

⁷ G. Gerleman, Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament. (THAT) I. 449.

Ecce homo – 1896

A bibliai tudományok Pilátusnak három mentési kísérletét szokták említeni: a Heródes-epizód, a Barabbás-eset és az Ecce Homo jelenet. Okos politikával csinálja, egyik sem sértheti a zsidókat. Negyediknek még idevenném a kézmosást is, ami zsidó szokás volt a vétlenség kifejezésére. Most lássuk az Ecce homo-t.

Az iszonyatos tömeg szinte „nem” emberekből áll, hanem a képről sugárzó összesűrűsödött indulatokból, érzelmekből és gondolatokból. Ez az érzése a szemlélőnek. A monumentális alkotás valójában a Krisztus Pilátus előtt című képen ábrázolt több felvonásos történetnek egyik közbülső jelenete. Hetvennégy alak látható a képen. Munkácsy bizonyára azért tért vissza ehhez az eseményhez, és vállalkozott ennek a képnek a megfestésére, mert a két elsőnek megfestésekor jött rá, hogy a dráma még további felvonással bővíthető és bővítenő. Nyilvánvalóan hiányérzete támadt, mert még volt komoly és lényeges mondanivalója.

Itt kevésbé érzékelhetjük a téri és idői síkok egymásba illesztését. Erre most nincs is nagy

szükség, mert maga az esemény és a Krisztus látvány olyan megdöbbentő, hogy magában hordoz egy egész eseménysort. A hirtelen keletkező indulatok, érzelmek széles skálája valósággal elbeszéli és megmagyarázza az ezt közvetlenül megelőző és követő történeteket.

Heródes Antipas visszaküldi Jézust Pilátushoz fehér ruhában. Voltaképpen úgy zajlott tovább az esemény, hogy a helytartó többször beszélt Jézussal odabent, s időnként kijött a sokasághoz közölni velük a vádlott ártatlanságát. A bibliai tudósítások alapján legalább négy ilyen ki-bejövetelet lehet megállapítani. Nyilvános vallatás már nem történt többé, hanem, mivel Pilátus látta a nép dühös és hajthatatlan „halálos” indulatát, a belső udvaron Jézust megkorbácsoltatta a római szokások szerint. A katonák elvették a ruháját, majd kikötötték egy oszlophoz, és meztelen testét ólomgömböcskében végződő szijosttorral véresre verték, közben szórakozva csúfolták: „Üdvözlégy zsidók királya! – és arcul verték.” (Jn 19,3) Máté és Márk evangélisták elbeszélése szerint ez már a halálra ítéelés jele volt, Lukács és János részletes tudósítása pedig arról árulkodik, hogy a procurator az ostromozást utolsó

mentési kísérletnek szánta, hátha a tömegnek majd megesik a szíve Jézuson.

Hogy mi zajlott le ezután, azt János apostol beszéli el legtömörebben: „Majd ismét kiment Pilátus, és ezt mondta nekik: Íme én kihozom őt elétek, hogy megtudjátok, én semmi bűnt nem találok benne. Kijött azért Jézus, töviskoronásan, bíbor ruhában. Pilátus így szólt: Íme az ember! Amikor azért meglátták őt a papi fejedelmek és a szolgák, így kiáltottak: Feszítsd meg! Feszítsd meg! Azt mondta nekik Pilátus: Vigyétek el ti, és feszítsétek meg, mert nem találok benne bűnt.⁸ Így feleltek neki a zsidók: Nekünk törvényünk van, és a mi törvényünk szerint meg kell halnia, mert Isten fiává tette magát.” (Jn 19,4-7)

A képen megfestett öltözetbe a római katonák öltöztették Jézust, természetesen gúnyból. A „zsidók királya” megkapta tőlük a királyi jelvényeket: a bíborvörös liktorköpenyt, a töviskoronát és a királyi pálcát nádszál formájában.⁹ A római katonák nem igen értették, hogy miről is van pontosan szó.

⁸ Ezt is föl lehet fogni úgy, mint Pilátus mentési kísérletét, hiszen jól tudta, hogy a zsidóknak nincs kivégzési joguk.

⁹ A Biblia nádszálát említi (Mt 27,29), Munkácsy gyékényt festett Jézus kezébe.

Igazából nem szerették a zsidókat, mert azok lenézték őket mint pogányokat. Amikor Jézus megjelenik az előtérben, az érzelmek felfokozódnak, s minden tekintet, indulat, gondolat reá összpontosul. A portikuszt és környékét római katonák uralják, a hatalom és a biztos erő valahogyan sugárik a sejtelmes háttérből, az ottani alakokból. Nekik fegyverük van, ezen nyugszik a biztonságuk. A két oszlop vonala két külön világ elválasztó mezsgyéjének hat. Jobbra a lépcsőről Kajafás vigyázza a történéseket, nehogy hiba csússzék a politikai perbe. Annyira figyel, hogy szükség esetén készen áll a beavatkozásra is. Előtte a sarokban lent meghúzódó Mária Magdaléna a testhelyzetével fejezi ki megrettenését a Jézus-látvány kapcsán. A kép baloldali sarkában egy elforduló öregebb aszszony mozdulatával ezt fejezi ki: Szörnyű! Ennek már vége! Mögötte Jézus anyja elájulva a tanítvány János karjaiban talál nyugalmat. Tőlük kissé jobbra ismét egy anya látszik két kisgyermekével, s talán a kék ruhás fiú is hozzá tartozik, aki megrémülve nézi a véresre vert Jézust. Mintha még sohasem látott volna ilyet. A kutyától jobbra álló, kezeit magasba emelő másik kék ruhás férfi viszont már gyakorlott az ilyen látványokban, s tudja is, miként kell a

tömegindulatnak engednie. Az említett, kisgyermekes anya a gesztikulációjával „Jeruzsálem leányként” saját maga és magzatai félelmetes és bizonytalan jövőjét látja az eseményekben. Távol az árkádív alatt valaki összekulcsolt kezekkel mintha együtt érezne a szenvedővel, tőle lentebb egy másik viszont eszelősen vigyorogva mutat felé. Van egy jól kiemelt szép női arc is a tömeg közepén, aki azok közül való lehet, akiket Jézus meggyógyított vagy követőjévé tett. (Lk 7 és 8) Talán éppen az, akit megmentett a megkövezéstől, s ezt követően megbocsátotta bűneit.¹⁰ És természetesen ott van a tengernyinek látszó indulatos tömeg.

Ebben a környezetben, illetve Jézusnak ebben a helyzetében szól Pilátus a tömeghez, amely azonnal reagál. Pilátus ezzel kezdi: „Íme az ember!” – Ecce homo! S ekkor máris kegyetlen indulatok szabadulnak el. – Javaslom, azt próbáljuk megérteni, hogy mit jelent ebben a szituációban az *Ecce homo*. Más

¹⁰ Ezek bizonytalan találgatások. De ilyenek még vannak bőven. Vannak olyan magyarázók, akik az *Ecce homo* képen látni vélik Arimáthiai Józsefet, Nikodémust, Márk evangélistát, Pétert, sőt magát Munkácsyt, de még Jókai Mórt is. Mindezt csak egy olyan bizonyíték dönthetné el, amely kétséget kizáróan a festőtől származik.

jelent ez ugyanis a római embernek, és máshogy veszi a zsidó ember is.

Pilátus ezt a kifejezést nem szánta gúnynak, sem Jézussal szemben, sem a zsidókkal szemben. Sokkal inkább a görög-római ember gondolatvilágát érdemes keresni e kifejezés mögött. Nem király, hanem most már csak egy ember áll itt, úgyszólván olyan, mint ti – szinte halljuk-értjük mögötte a gondolatot. A helytartó mondhatná azt is, hogy, na lám, „nézzétek a királyotokat”, de nem mondja. Csak ennyi hangzik el: Ecce homo! Szeretné Pilátus megmenteni az embert, mert egyáltalán nem érti, hogy miért is kellene őt kivégezni. A római ember – ezt ismerjük a kultúrtörténetükből – becsülte a humánumot. A személyiség, az individuum prioritást élvezett a társadalommal szemben. Az emberség igen becses volt a római ember szemében. A zsidókat viszont nem szerette vallási diszkriminatív meggyőződésük miatt. „S ha Pilátus mégis talált közöttük embert, a keresztre feszítendő Krisztusban ismert rá.”¹¹ Jézus nem is mondott ellene Pilátusnak, megalázott emberségében is méltósággal visel-

¹¹ Mátyás Ernő: *János evangéliuma*. Sylvester Rt., A Sárospataki Kollégium Kiadványai, Budapest, 1950. 248.

te a szenvedést. Kétségtelen, egy római ember szájából hangzik el: Íme az ember! – azaz: tekintetek e szájalomra méltó emberre. Minden bizonnyal ezzel akarja a zsidók részvétét felébreszteni.

A történet mutatja, hogy ez a próbálkozás sem sikerült. A zsidók ugyanis másképpen fogják fel a dolgot. Ők egy olyan diadalmas Messiásról álmodtak, aki politikai, szellemi, vallási síkon elhozza a nép boldog aranykorát, nem pedig olyanról, aki előttük álló voltában is le tud szállni az emberi lét legmélyebb mélységei alá. Egy ilyen szemben meg kell védeni Isten megsértett dicsőségét, ezért halál reá: „Feszítsd meg!” Egyik jeles újszövetséges tudósunk, Mátyás Ernő szerint a „hitetlen emberség és az embertelen hit”¹² hatalmas és sötét erői feszülnek itt egymásnak, s Jézus személyén ütköznek meg. Egyik fél sem érti a másik gondolkodásmódját, egyik sem tiszteli a másik érzésvilágát, tüzet és vizet jelentenek egymás számára, s ez Jézus egzisztenciájában mégis egy magasabb szintű létösszefüggésben fog megoldódni az ő halála révén. Itt közelítjük aztán meg annak a kijelentésnek az

igazságát, amely immár hitbéli bizonyágként másképpen értékeli: „Íme az Isten Báránya, aki elveszi a világ bűnét!” (Jn 1,29)

Ha Jézus alakját nézzük, úgy, ahogyan Munkácsy is ábrázolta, valósággal beteljesedve láthatjuk az általa is sokat idézett 22. zsoltár szavait: „Én csak féreg vagyok, nem ember, s az emberek gúnytárgya és a népek megvetettje.” Megkezdődik a búzaszem elrothadása – Pál apostol kifejező képét használva – hogy aztán belőle új élet támadjon. (1Kor 15)

Munkácsy Jézusa fölfelé néz, lelki és testi szerveivel az Atyára tekint. Itt többet nem szól, mert megoldhatatlan és összebékíthetetlen emberi tényezők mérkőznek egymással. Két különböző világ csap össze, és ebbe az ördögi küzdelemben Isten „szenvedő szolgája” (Ézs53) pusztul bele. Miért? Mert emberileg nézve nincs megoldás, az ilyen csatának nincs földi győztese, de az Atya kegyelméből mégis lesz megoldás „minden értelmet felülhaladó módon” (Fil 4,7; 1Kor 2,9), s ezt egyedül csak Krisztus látja: „Amiket szem nem látott, fül nem hallott, és az ember szíve meg sem sejtett, azt készítette el az Isten az őt szeretőknek.” (Ézs 64: 4; 1Kor 2,9)

¹² Mátyás Ernő, i.m. 248.

Golgota – 1884

A *golgota* koponyát jelent arámul, s ennek latin nyelven a *calvaria* szó felel meg. Golgotha volt a neve a Jeruzsálem városán kívül lévő koponya alakú dombnak, ahol másokat is megfeszítettek. Munkácsy képén a keresztre feszítés barbár aktusa már megtörtént, Jézus még él. Fájdalmas tekintetével az ég felé fordul. Mintegy három órát élt még a megfeszítés után, s itt most körülbelül olyan fél óra vagy teljes óra elteltével látjuk az eseményeket. Látszik azonban itt is, hogy a festő gazdag fantáziájával és művészi szabadságával élve rendkívül gondosan szerkeszti meg a jelenetet, és felvisz olyat is a vásznára, ami időben később történik, de ami lényegileg összekapcsolódik a nagypénteki történettel. Vegyük ezeket sorra.

Megkönnýíti az események értését, ha összefoglaljuk, milyen demonstratív jelentése volt Jézus keresztre feszítésének. Keresztre feszítették a rabszolgákat, s ebben az esetben a rabszolgák halálával akarják csúfolni az álkirályt. Másodsor, a lázadónak is ez a kivégzésnem jár, hogy az egész világ előtt nyilvánvalóvá tegyék a zsidók hűségét a császár iránt. Harmadszor, az istenkáromló átkozott

halálát kellett elszenvednie a hamis prófétának, hogy a vádlók a Tóra iránti hűségüket Isten előtt megmutassák. Jézus néhány közvetlen hívetől eltekintve a képen látható sokaság így érti és figyeli a Krisztus-eseményt.¹³ (Itt jegyezzük meg, hogy egyedül anakronisztikus dolog a képen az INRI felirat, amely ilyen formájában csak századokkal később terjedt el a latin nyelvű korszakban. A Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum kifejezés kezdőbetűs mozaikja ez. Eredetileg héberül, görögül, és latinul volt kitévezve Pilátus rendeletére. Lk 23,38; Jn 19,20)

Az evangéliumok Jézusnak a kereszten mondott szavaiból hét mondatot őriztek meg. Máté és Márk ugyanazt, Lukács és János hármat-hármat. (Mt 27,46; Mk 15,34; Lk 23,34; 43, 46; Jn 19,26, 28, 30) Ezeket és valószínűleg a teljes 22. zsoltár szavait részletekben mondhatta el Jézus a három órát kitevő kínszenvedése alatt. A 22. zsoltár az ún. Messiás-zsoltár.

Mármost ez a rabszolgák, lázadók és hamis próféták halálával csúfosan büntetett ember egyszer csak megszólal és ellenségeiért imádkozik: „Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselek-

¹³ V.ö. Stauffer, i.m. 89.

szenek!” (Lk 23,34) Az újszövetségi szakértők feltételezése szerint a 22. zsoltár szavait idézhette sűrűbben, különösen is, míg fizikai ereje és tudata bírta, és ezzel a magatartásával valószínűleg komolyan meglepte a jelenlévőket. Különböző reakciókat váltott ki bennük, s ezt a Krisztushoz való viszonyulást próbálta Munkácsy az ő fantasztikus ecsetjével megfogalmazni. Mindenek előtt föltűnik, hogy a kereszt a kép jobb oldalán van, mégis ez a „központ”, mert mindent ez határoz meg. Munkácsy is a kereszthez viszonyítva helyezi el az alakokat egy kis körben, egy nagyobb körben és egy még nagyobb körben. Ezt a szerkezetet követjük.

Jézus keresztjét négy alak veszi körül: a vörös ruhás fiatal férfi a tanítvány János, aztán Jézus anyja, aki fia lábára borul, tőle balra Mária Magdaléna sír arcát kezeivel takarva, s a harmadik női alak kilétét pontosan meghatározni nem tudjuk. A bibliai leírás alapján többen szóba jöhetnek, ezért – meglátásom szerint – Munkácsy az ő alakjában Jézus női követőinek egy reprezentánsát festette meg. Kitért karja és aggódóan szomorú szemei, de szép arca is arról árulkodik, hogy a Jézust szerető és

kísérő nők egy általános példája lehet.¹⁴ Eléggé központba került a kék ruhás, létrás, szerszamos férfi. Lenéző könnyel tekint a síró asszonyokra, mintha ezt mondaná: miért kell ezt az elvetemültet annyira megsiratni. Arcán látszik, hogy neki ez már a sokadik eset. Nem ő a hóhér, hanem a bekötött fejéről láthatóan zsidó mesterember, aki a kivégzéshez szokta készíteni, ácsolni a kereszteket. – Valószínűleg a rómaiak ezt is a zsidókkal végeztették el bér munkában. Jézust egyébként a római kivégzőosztag feszítette meg. – A kék ruhás férfi létrája mögött egy erős római katona tartja távolabb a kisebb tömeget, erősen használva dárdáját. A létra fölött van egy kinyújtott karú római tiszt, talán ő lehet az, aki a katonák közül a hatalom pozíciójából ezt a durva kérdést tette fel Jézusnak: „Ha te vagy a zsidók királya, szabadítsd meg magadat.” (Lk 23,37) A kézmozdulata árulja el, hogy mond valamit.

¹⁴ Általában a festészetben a kereszt körül „a három Máriát” szokták ábrázolni. A bibliai tudósítás szerint a harmadik női alak lehet az un. „másik Mária”, vagy az anya Mária testvére, gyaníthatólag inkább unokanővére, esetleg Salome vagy Jakab és József anyja, valamint Zebedeus fiainak anyja. Ezek vannak így konkrétan felsorolva. Általánosságban tudunk még annyit, hogy sok asszony „kísérte” el Jézust a szenvedés útján, különösen Galileából. V.ö. Mt 27,55-56; Mk 15,40-41; Lk 23,49; Jn 19,25.

Az egyébként gondosan megfestett „háttér-tömegeből” Munkácsy kiemelten előrehoz néhány alakot. Tudjuk, hogy ez a már nem túlságosan nagy tömeg a szanhedrin tagjaiból, azok szolgálóiból, a római katonákból, az általános bámeszkodókból vagy az arra járókból és Jézus követőiből állt. Az evangéliumok eléggé szűkszavúan, mondhatnánk lényegre törően írták le a történeteket. Vannak azért lényeges információink, s ismerjük az ilyen kivégzés általános szabályait is. Ezek együttes alkalmazása segíthet megérteni, mit tartott Munkácsy fontosnak és kifejezőnek.

A szanhedrin vezető tagjai tanúként jelentek meg a kivégzésen (Mk 15,31). Ezen felül Kajafásnak még papi funkciója is volt ott. A zsidó szokás szerint a főpap a hamis próféta bűnvallására vár egy darabig, s más esetekhez hasonlóan itt is reméli, hogy a megfeszített Jézus visszavonja az önmagáról állított istenfiúságot, s ezzel igazolja a nagytanács halálos ítéletének jogosságát. Ekkor ugyanis a főpap feloldozhatja a szektaprédikátort, aki így már „nyugodt lelkiismerettel” halhat meg a kereszten.¹⁵ Jézus esetében azonban nem a szokásosan várt bűnvallás

történik, hanem szinte az ellenkezője, illetve valami gyökeresen más, mégpedig a messiási zsoltárt hallhatják tőle a 22. zsoltár szavaival. Ez érthetetlen és megmagyarázhatatlan Kajafás számára, s amikor a képen láthatóan egyik tekintélyes nagytanácsbeli taggal, talán éppen a fehér szakállú, idős Annással elindul hazafelé a pászkaünnep sürgős tennivalói miatt, szétterített kezekkel és csodálkozó tekintettel mondja el tanácsalanságát. Vajon és miért kérdéseivel készíti mély elgondolkodásra az öreg rabbitársát. Itt valami nem úgy történt, ahogy annak a zsidó vallásosság szerint történnie kellett volna. Az eddigi dráma mindenben az elgondolásai szerint ment végbe, itt azonban olyasvalami történt, ami túl van a rigorózus vallási törvényeken.

A két fő vallási vezető fölött közvetlenül jobbra látható szintén két tekintélyes alak, akik a megfeszítettre néznek. Az írástudók, a teológusok vagy a vének közül valók lehetnek ezek, akik dölyfösen magabiztos tudásukkal mondják: „Másokat megsza- badított, magát nem tudja megszabadítani. Ha Izrael királya, szálljon le most a keresztről, és majd hiszünk benne!” (Mt 27,42) Egészen idáig jutott a választott nép, hogy csak a nyilvánvaló tapasztalatra építi most már a hitét is, s azt szeretné, ha a

¹⁵ V.ö. Stauffer, i.m. 91.

Messiás levizsgázna előtte.¹⁶ Erre azonban Jézus csak a feltámadása után adja meg a választ a még akkor is ugyanígy viselkedő Tamásnak: „Mivel láttál engem, hittél. Boldogok, akik nem látnak, és mégis hívőkké válnak.” (Jn 20,29) Külön érdekességként figyelhetünk föl arra, hogy a legkihívóbb magatartású és legszemtelenebb indulatú kárörvendő alakot Munkácsy a „legelőkelőbb” helyre tette, innen középről csúfolódik a vöröstégla-színű ruhájában. Ez az alacsony ember most aztán rászórja a szenvedőre lelkének minden piszkos gondolatát, kihasználva a mögötte lévő sötét tömeghangulatot és az áldozat védtelen, tehetetlen voltát: „Te, aki lerontod a templomot, és harmadnapon felépíted, szabadítsd meg magad! Ha Isten Fia vagy, szállj le a keresztről!” (Mt 27,40) A jobb alsó sarokban a római katona már le is ült. A katonáknak a kiadott parancs szerint meg kellett várniuk a halál beálltát

Ezek az események játszódhattak le Jézus szenvedésének első órájában. A szereplők is megfelelnek a történetileg is dokumentálható tényeknek. S bár ezek egymás után történhettek, talán éppen folya-

matosan, mégis Munkácsy az egymáshoz képest időben eltolódó eseményeket három, térben is megkülönböztetett körrel ábrázolja. Amint azt jeleztük, az első kicsi kör, a kereszt körül az övéből áll. Nyilvánvalóan ez a szívből jövő sírás megelőzőtt minden mást. Egy nagyobb kört alkotnak, és el is válnak az előbbitől az eddig jellemzett „szószóló” alakok, illetve a szinte csak néhány méteres körzetben kiemelt figurák. Ezek megnyilvánulásai voltak hallhatók az első bő óra alatt. Sokan aztán el is mentek haza.

Felfedezhető azonban a képen egy nagyobb sugarú, egyre táguló idői kör is. Ott van a centurio majdnem Jézussal szemben. Nem a tömeget nézi, hanem tekintete a keresztre vetődik. Figyel! Szinte „várja” a pillanatot, amikor elhangozhat ajkáról az első Krisztus-bizonyoságtétel a halál bekövetkezésékor: „Bizony, Isten Fia volt ez!” (Mt 27,54) Közben a háttér egyre sötétedik, a pirosító napból egyre kevesebb látszik. Előre vetül a *Consummatum est!* végkifejlet ideje, s ez fokozatosan közeledik. Jelzés-szerűen már ott van a képen egy olyan figura is, aki már a hazatérő sokaságból való. A bal lenti sarokban szaladó kék ruhás ember ez. Már előbbre jár, mint Kajafás és Annás, de csak a képen. Ő

¹⁶ V.ö. Czeglédy Sándor: *Hit és történet*. Sylvester Rt., Budapest, 1936. 18-35.

megvárta Jézus halálát, és csak a rendkívüli természeti események láttán változott ellenkezőjére az indulata. Látszik az arcán, hogy beleréved a dolgokba és másként látja, kezével pedig a mellét veri a zsidó bűnbánat kifejezésekként. Ez még nem jelenti a megtérést, hanem csupán annak döbbenetes belátását, hogy tévedett. Méghozzá olyan nagyot, hogy maga sem érti egyelőre! Ez szimbolizálja a Golgothán lezajló, időben utolsó eseményt.

Nem szóltunk a kép kapcsán a Jézussal megfeszített két másik emberről. Pedig az egyik, talán a hozzánk közelebb lévő megért valamit az ellenségeiért is imádkozni tudó Krisztus fenségéből, vagy bizonytalant az érzi át, hogy a mellette szenvedő Valaki övele is sorsközösséget vállalt. Ézsaiás próféta szavai Jézuson beteljesedtek: „bűnösök közé számláltatott” (Ézs 53,12), de ezzel pontosan az ő áldozatának a nagyságát fejezték ki, mint ahogyan az egész Krisztus-keresztet is sikerült Munkácsynak „fényesen kidomborítania”.

A passiótörténet, pontosabban a Krisztus-trilógia megfestése Munkácsy Mihály egyik legnagyobb szellemi alkotásának látszik. Ő maga is megértette a Krisztus-esemény horderejét, s nyilván-

valóan egzisztenciálisan is rezonált erre úgy, hogy önmagán átszűrve mindegyik alkotásában egy olyan képes Bibliát tett elénk, amelynek minden részlete egy ecsettel kifejezett és elmondott prédikáció. Azért tudott az ecsetjével ilyen szépen és igazul „fogalmazni” valóságos igehirdetéseket, mert a Bibliát követte. Művészi szabadságát szinte mindenütt ennek a szolgálatába állította. Éppen ennek segítségével tudott megszabadulni minden korábbi, Krisztus-eseményt ábrázoló képekhez tapadt anakronizmustól, rájuk aggatott fölösleges tradícióktól, bizonyos korszellem túlzásaitól és általában a történeti valóság és valóságos történet bármilyen megmásításától.

Ha itt most befejeznénk mondanivalónkat, bizonyára többen észrevennék és kérdeznék, miért nem szóltunk éppen a Golgotának egy igen szembe-tűnő alakjáról, a híres és titokzatos „Lovon ülő arab”-ról. Ha nem volna ott ez a fehér ruhás alak a kecses paripájával, a kép valahogy mintha félrebillenne. Így harmonikus kompozíciót alkot az egész, s a Krisztus keresztjéből kiinduló, térben és időben bővülő köreivel egy egységet képező és csodálatosan összeszerkesztett monumentális alkotás van előttünk. De mit keres a képen az arab férfi?

Miért pont ő van annyira fölemelve, miért világít oly szembetűnően? Aztán, mit keres ott a Golgotha „hegyén” a ló? A zsidóknak – tudjuk – főként szamaruk volt. Éppen emiatt nem könnyű ezt megfejteni.

Munkácsy nagyon komoly tanulmányokat végezhetett a biblikum terén, mielőtt a kompozíciót megalkotta, megálmodta. Jogosan tette oda az „arab lovast”, mert művészi szabadságával élve szerette volna a húsvéti örömhírről mindazokat a nagy érzéseket fölvenni a képre, amelyek hitében ott voltak. A régebbi korok festői is akarták ezt, s úgy oldották meg a dolgot, hogy glóriát és dicsfényt festettek bizonyos alakok feje fölé, Jézus fölé olykor még nagyobbat. Munkácsy azért nem festett glóriát és dicsfényt, mert sem a korához, sem a stílusához, sem pedig a biblicizmusához ez nem illett. Festett viszont „arab lovast”. Miért?

Mind az Ótestamentum, mind, pedig az Újtestamentum ismerte a lovak szerepét, hasznát. Ha Mózes könyveitől egészen a Jelenések könyvéig számba vesszük a lovakkal kapcsolatos megjegyzéseket, egyfajta kettősséget tapasztalunk. A lovak egyrészt az állam, vagy a király harci erejét, hatalmát jelentik, másrészt az idő előrehaladtával

szimbolikus értelmet nyernek. Először csak azt jelzik, hogy Istennek mindenek felett hatalma van (2Móz 15,1-18), majd Jóel és Zakariás prófétáknál a messiási korszak beköszöntését. Ló és lovas mindig együtt jelenik meg, ezért ez, mint szimbólum vált fontossá Izrael fölfogásában is, mégpedig Isten végső győzelmének a kiábrázolására. (Jel 19,11; 19,21) Munkácsy ezt bizony tudhatta, mert az ő „arabja” az ő Krisztusára néz visszafelé. A lovon ülő férfi tehát szoros kapcsolatban van a kereszten szenvedő Krisztussal. A festő ezzel világosan kiábrázolja azt, hogy itt egy mindent átölelő, kozmikus jelentőségű esemény van kibontakozóban. Az fog bekövetkezni, amit ott még senki sem lát, és senki sem tud. Nem az ember kezében van ugyanis a mindenség, s benne az egész emberiség sorsa, hanem a mindenek fölött győztes Isten hatalmán és minden értelmet felülhaladó szeretetén nyugszik: „Mert úgy szerette Isten a világot, hogy az ő egyszülött Fiát adta érte, hogy aki hisz őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen” (Jn 3,16) Nem a kereszté tehát az utolsó szó, hanem a halál fölött is győztes Krisztusé!

Bizonyára nem szaladunk előre a képzelet útján, ha feltételezzük, hogy Munkácsy olvasta és

értette Krisztus majdani visszajöveteléről szóló próféciát a Jelenések könyvéből. Ismerjük a Golgothához készült vázlattanulmányát, amely zárójelben az „arab lóhátas” nevet kapta.¹⁷ Ezért neveztük mi is így. Ha jobban megnézzük ezt az alakot a nagy festményen, akkor ez nem látszik arab embernek. Sőt, arca sokkal inkább hasonlít Jézus arcához, s a győzelmet jelképező fehér lovon ül, a királynak kijáró fehér öltözetet viseli, lova pedig föl van ékesítve. A Bibliában így olvassuk: „Íme a fehér ló, és aki rajta ül, annak neve Hű és Igaz, mert igazságosan ítél és harcol, szeme tűz lángja,...; és vérrel hintett ruhába volt öltözve. Ez a név adatott neki: Az Isten Igéje... Ruhájára és derekára az a név van írva: KIRÁLYOKNAK KIRÁLYA ÉS URAKNAK URA.” (Jel 19,11-12-13, 16) Munkácsy Mihály így ábrázolta ki a halálon is győztes, feltámadott Krisztust: a húsvéti örömmüzenetet!

¹⁷ Hogy ki, mikor és miért adta ezt a nevet az „arab lovasnak”, nem sikerült kideríteni.

Általános irodalom

1. *A Szentírás magyarázata. Jubileumi Kommentár.* Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1969.
2. Ethelbert Stauffer: *Jesus, Gestalt und Geschichte.* Francke-Verlag, Bern, 1957.
Ford: Varga Zsigmond J., címe: *Jézus alakja és története.* Debreceni Református Teológiai Akadémia Újszövetségi Szemináriumának Tanulmányi füzetek sorozat. 1. sz. Debrecen, 1960.
3. *The International Standard Bible Encyclopedie.* 4 kötetben, Eerdmans, Grand Rapids, MI, USA. 1982.
4. R. H. Lightfoot: *St. John's Gospel. A Commentary.* Oxford, Clarendon Press, 1956.
5. Mátyás Ernő: *János evangéluma.* Sylvester Rt., Budapest, 1950.
6. Ernest Renan: *Jézus élete.* Európa, Budapest, 1991.
7. *Tyndale New Testament Commentaries,* London, 1976.